

УДК 339.9

О.П. ТИЩЕНКО, доктор економічних наук, професор
ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Т.О. КОРОЛЮК, кандидат економічних наук, доцент
ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

ПІВНІЧНО-СХІДНЕ ТРАНСКОРДОННЕ СПІВРОБІТНИЦТВО УКРАЇНИ: ОЧІКУВАННЯ ТА РЕАЛІЇ

Проаналізовано стан та тенденції соціально-економічного розвитку територій, які входять до складу окремих євро регіонів, створених за участю України на північному сході країни, дано їх макроекономічну оцінку. Виявлено та систематизовано чинники, що зумовлюють неефективність цієї форми міждержавного регіонального співробітництва та подальшу дивергенцію рівнів розвитку територій країн-партнерів. Обґрунтовано пропозиції щодо подальшого розвитку транскордонного співробітництва за сучасних умов з урахуванням європейського досвіду.

Ключові слова: євро регіон, конвергенція соціально-економічного розвитку прикордонних територій, транскордонна конвергенція регіонів, транскордонне співробітництво, фінансове забезпечення транскордонного співробітництва.

Постановка проблеми. Транскордонне співробітництво виступає одним із чинників активізації та поглиблення міжнародної співпраці. У Європі поряд з іншими формами міждержавного економічного співробітництва успішно розвиваються євро регіони. Із здобуттям незалежності вони почали створюватися і функціонувати й в Україні. Проте в силу наявності низки проблем переважно фінансового та інституціонального характеру зареєстровані на території нашої країни євро регіони й досі не стали акселератором економічного зростання.

З точки зору з'ясування причин та аналізу ситуації, що склалася, найбільший інтерес становить дослідження розвитку транскордонних відносин та динаміки процесів зближення з країнами, які раніше входили до єдиного економічного простору з Україною у рамках Радянського Союзу, зокрема з Білоруссю та Росією.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У численних наукових працях вітчизняних та зарубіжних вчених, присвячених проблематиці створення та функці-

онування транскордонних утворень, розкрито його організаційно-правові основи, висвітлено досвід різних країн у реалізації спільних проектів, показано роль у вирішенні соціально-економічних проблем окремих територій, дано оцінку сучасного стану прикордонних територій, особливостей функціонування окремих євро регіонів та перспектив щодо їх подальшого розвитку. Зокрема, окреслені питання стали предметом досліджень Дж. Андерсона (J. Anderson) [1], А.П. Голікова [2], В.А. Дергачова [3], В.І. Дубницького [4], І.Р. Михасюка [5], Н.А. Мікули [6] та інших дослідників.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячено статтю. У той же час огляд публікацій свідчить про недостатню увагу авторів до питань аналізу та оцінки фактичної результативності функціонування євро регіонів та їхнього впливу як на розвиток окремих територій, зокрема в частині, що стосується конвергенції рівнів соціально-економічного розвитку, а також фінансового забезпечення реалізації

спільних проектів, так і на макроекономічні параметри країни в цілому, що потребує додаткових досліджень.

Метою статті є аналіз та оцінка тенденцій щодо конвергенції рівнів розвитку регіонів України, Росії та Білорусі в межах міждержавних транскордонних утворень, а також обґрунтування шляхів підвищення результативності міжнародного регіонального економічного співробітництва.

Виклад основного матеріалу дослідження. Транскордонне співробітництво являє собою інструмент, спрямований на досягнення максимального зближення соціально-економічного розвитку регіонів, тобто подолання будь-яких обмежень у торговельно-економічній співпраці [3]. Водночас його основна роль полягає у можливості прискорення процесів вирівнювання якості життя населення прикордонних територій [6, с. 23]. Останнім часом набуло поширення поняття «транскордонна конвергенція регіонів», під яким розуміється поступове зближення суміжних прикордонних регіонів сусідніх країн, яке відбувається в процесі запозичення, відтворення чи формування спільних методів, способів, інструментів підвищення конкурентоспроможності, що сприяє зменшенню асиметричності соціально-економічного розвитку в транскордонному просторі [7, с. 4].

Слід відзначити, що розвиток прикордонної міжнародної співпраці обумовлений у першу чергу наявністю тісних соціально-економічних зв'язків між регіонами сусідніх країн та необхідністю об'єднання зусиль для їх поглиблення та отримання на цій основі економічних ефектів.

Практичне спрямування вищевикладені ідеї знайшли у стратегічних документах щодо розвитку транскордонних відносин українських регіонів з регіонами сусідніх країн у найближчій перспективі. Наприклад, у Програмі розвитку транскордонного співробітництва Харківської області на 2011–2016 роки одним із результатів поглиблення міжнародної співпраці визначено зменшення

територіальних диспропорцій соціально-економічного рівня розвитку прикордонних районів Харківської та Белгородської областей [8].

Проаналізуємо реальні показники, що характеризують транскордонну конвергенцію територій, на прикладі євро-регіонів «Слобожанщина» та «Дніпро», створених на північному сході України за участю Білорусі та Росії у 2003 р., та які мають вже більш як десятирічний досвід функціонування.

Єврорегіон «Слобожанщина» створений у складі Харківської області як одного із найбільш економічно та науково розвинених центрів України і Белгородської області Російської Федерації, що досить динамічно розвивається. За економічним потенціалом та роллю у складі національних економік своїх країн ці регіони суттєво різняться. Станом на 01.01.2014 р. у Харківській області проживало 2737,2 тис. осіб, що в 1,8 раза перевищувало чисельність населення Белгородської області (1544,1 тис. осіб). Частка містян у Харківській області (80,5%) також є значно вищою, ніж у Белгородській (66,8%) [9; 10]. Порівняння співвідношень валового регіонального продукту (ВРП) області до валового внутрішнього продукту (ВВП) відповідної країни свідчить, що Белгородська область значно поступається Харківській. Якщо частка Харківської області у ВВП України становить майже 6,0%, то на Белгородську область припадає лише близько 1,0% ВВП Росії [9; 10]. При цьому на Харківщині показник ВРП на одну особу дорівнює середньому показнику по Україні, а Белгородська область досягла таких значень лише з 2011 р.

Аналіз динаміки ВРП свідчить, що у 2001–2003 рр. Харківська область дещо випереджала Белгородську за його обсягами, але, починаючи з 2004 р., спостерігається зворотна тенденція, причому у 2008–2012 рр. процес дивергенції значно прискорився. Зокрема, на кінець 2012 р. розрив за показником ВРП між цими областями складав уже 1,7 раза. Значно більшими є розбіжності за обсягом ВРП

на одну особу. Так, у 2012 р. його величина по Белгородській області була втричі більшою, ніж у Харківській області, хоча у 2001–2003 рр. регіони за цим показником майже не відрізнялися (рис. 1).

Прискорення дивергенції рівнів соціально-економічного розвитку досліджуваних територій останніми роками у першу чергу пов'язане із наслідками світової фінансової кризи, від якої Україна – одна із найбільш постраждалих країн. Варто врахувати, що у 2008 р. гривня знецінилася більш ніж на 50% стосовно до долара США, відповідно, значення показників економічного зростання в доларовому еквіваленті автоматично зменшилися.

Натомість девальвація рубля стосовно до долара склала лише 28%.

Харківщина поступається Белгородській області також і за показниками інвестиційної активності, обсягами роздрібно-товарообороту, незважаючи на позитивні тенденції у 2002–2004 рр. (рис. 2). У 2012 р. розрив між зазначеними показниками склав два рази на користь Белгородської області.

Схожа тенденція спостерігається і за показником середньомісячної номінальної зарплати працівників, яка у 2012 р. по Белгородській області склала 643,7 дол. США, що майже вдвічі перевищує її величину в Харківській області (рис. 3). Крім

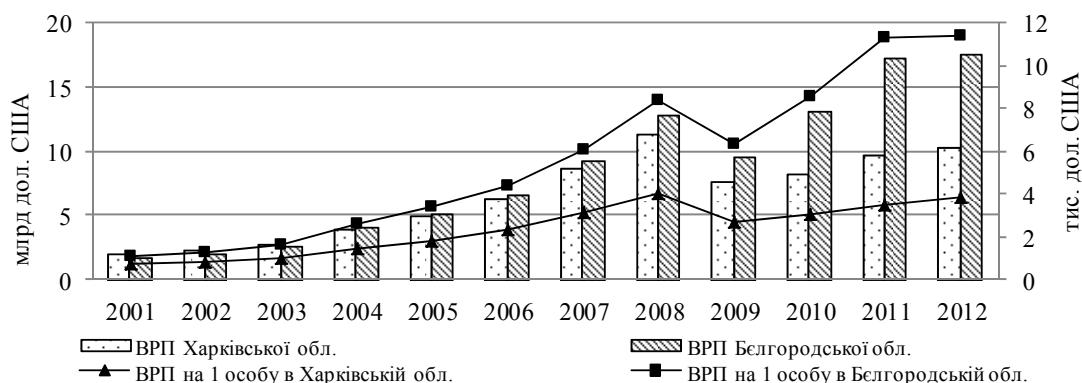

Рис. 1. Динаміка ВРП та ВРП на одну особу в областях, що входять до складу єврорегіону «Слобожанщина»

Джерело: складено і розраховано авторами за даними [9; 10; 11; 12].

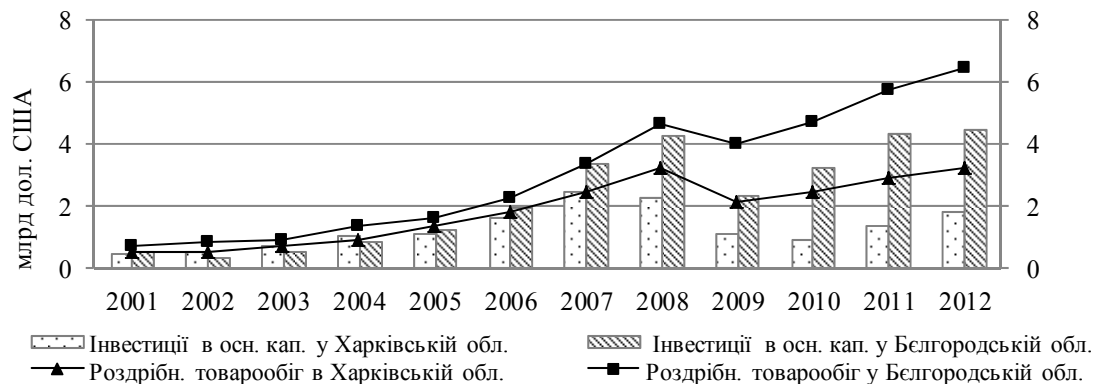

Рис. 2. Динаміка інвестиційної активності та роздрібно-товарообігу в областях, що входять до складу єврорегіону «Слобожанщина»

Джерело: складено і розраховано авторами за даними [9; 10; 11; 12].

того, якщо у 2012 р. рівень безробіття в Харківській області склав 6,8%, то у Белгородській – 3,7% [9; 10]. Усе це обумовлює односторонній потік трудової міграції в бік Росії та вимагає спільних зусиль щодо узгодження політики на ринку праці.

Аналіз соціально-економічних показників територій євро регіону «Слобожанщина» засвідчує поглиблення розбіжностей у їхньому розвитку, що не відповідає принципу транскордонної конвергенції регіонів. Зважаючи на наявні тенденції, місцевими органами влади Харківської області розроблено Програму на 2011–2016 рр. щодо підвищення ефективності транскордонного співробітництва, реалізація заходів якої спрямована на вирішення таких пріоритетних завдань: стимулювання розвитку ділової активності у прикордонних районах; сприяння розвитку експортоорієнтованого підприємництва та підтримка інноваційно-інвестиційної діяльності; зменшення диспропорційності розвитку шляхом підвищення зайнятості населення та рівня продуктивності праці; підвищення рівня життя населення та розвиток соціальної інфраструктури; розвиток транскордонного туризму; забезпечення екологічної безпеки, збереження історичної та культурної спадщини Слобожанщини; забезпечення участі євро регіону «Слобожанщина» в Асоціації європейських прикордонних регіонів як постійного члена [8].

Фінансування заходів та проектів транскордонного співробітництва у Харківській області покладається переважно на кошти обласного та місцевих бюджетів, проте залучаються і позабюджетні, кошти міжнародних донорських програм. Однак розробка та реалізація економічних проектів потребує значних фінансових ресурсів через нестачу яких міжрегіональна співпраця зосереджується переважно на малобюджетних науково-освітніх проектах.

Аналогічні завдання щодо підвищення рівня соціально-економічної взаємодії прикордонних областей та якості життя населення сформульовані у Програмі розвитку транскордонного співробітництва Белгородської області на 2012–2016 рр. [13]. Фінансування реалізації завдань Програми покладається на обласний бюджет та інші джерела коштів фінансування.

Красномовним підтвердженням низької результативності та значущості для розвитку прикордонних територій є той факт, що, як свідчать соціологічні опитування, більшість жителів Белгородської області не знають про євро регіон «Слобожанщина», програми та заходи співробітництва, однак половина опитаних висловили зацікавленість у розвитку прикордонної співпраці [13].

Аналізуючи особливості міжнародної співпраці в рамках євро регіону «Дні-

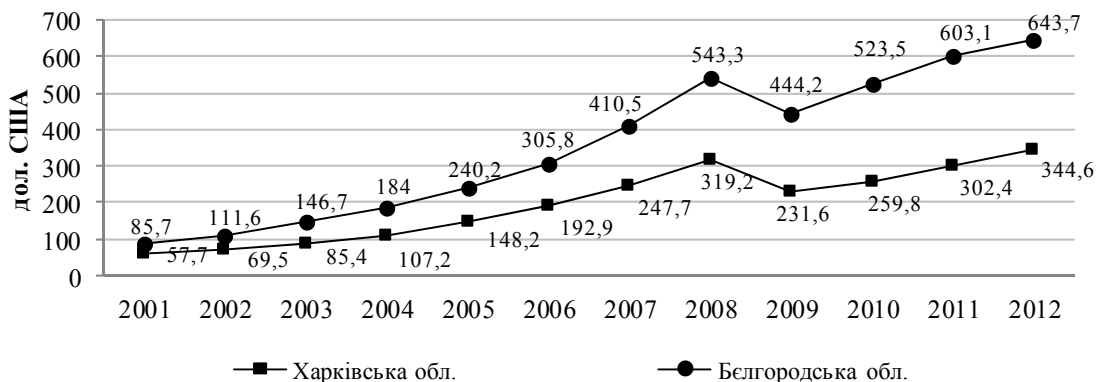

Рис. 3. Динаміка середньомісячної номінальної зарплати в областях, що входять до складу євро регіону «Слобожанщина»

Джерело: складено і розраховано авторами за даними [9; 10; 11; 12].

про», відзначимо, що він об'єднує різні за рівнем розвитку регіони. Якщо Гомельська область виступає одним із найбільш розвинених регіонів Білорусі, то Чернігівська область є слаборозвинутою, де спостерігаються депресивні тенденції у соціально-економічному розвитку. За територією, чисельністю населення та рівнем урбанізації Чернігівщина поступається Гомельській та Брянській областям [14; 15; 16]. Обсяг ВРП Чернігівщини у 2012 р. склав 2,7 млрд дол. США, що у 2,7 рази менше аналогічного показника Гомельської області та у 2,5 рази – Брян-

ської. Значна асиметрія з урахуванням тенденції від'ємного приросту населення у всіх областях єврорегіону також спостерігається за показником ВРП на одну особу. У Чернігівській області у 2012 р. він був вдвічі нижчим, ніж в областях-партнерах (рис. 4).

Значним і таким, що збільшується, також є відставання Чернігівщини за обсягами інвестицій в основний капітал та внутрішнього товарообігу (табл. 1).

Аналіз показників середньомісячної заробітної плати свідчить про наявність значної диференціації у єврорегіо-

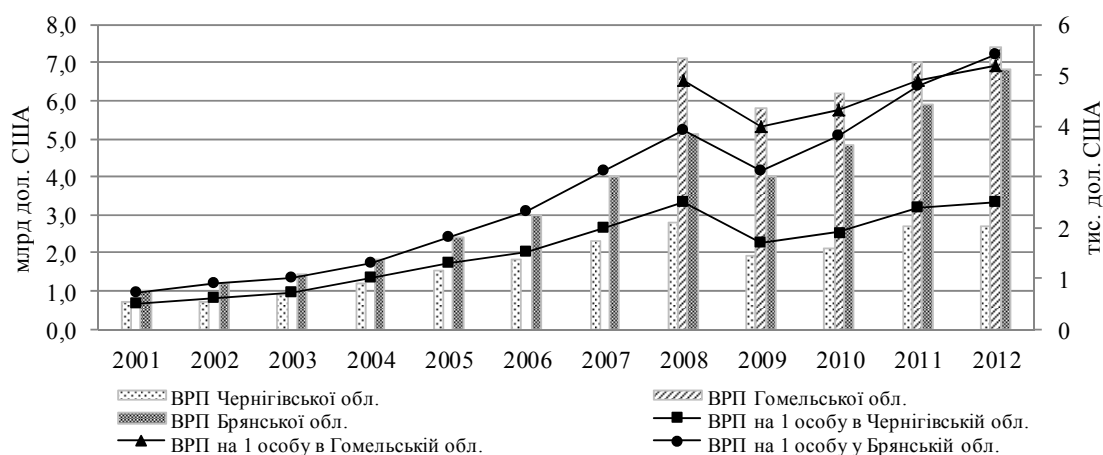

Рис. 4. Динаміка ВРП та ВРП на одну особу в областях, що входять до складу єврорегіону «Дніпро»

Джерело: складено і розраховано авторами за даними: [11; 12; 14; 15; 16; 17].

Таблиця 1

Динаміка інвестиційної активності та роздрібного товарообігу в областях, що входять до складу єврорегіону «Дніпро», млрд дол. США

Показник	Рік											
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Брянська область												
Інвестиції в осн. кап.	0,1	0,1	0,2	0,2	0,3	0,5	0,8	1,0	0,8	1,4	1,7	1,5
Роздрібний товарообіг	0,5	0,6	0,8	1,1	1,4	1,8	2,5	3,4	3,0	3,7	4,6	4,9
Гомельська область												
Інвестиції в осн. кап.	0,4	0,5	0,6	0,7	1,1	1,6	1,9	2,6	2,6	2,7	2,9	2,6
Роздрібний товарообіг	0,7	0,9	0,9	1,1	1,4	1,7	2,0	2,7	2,2	2,6	2,9	2,9
Чернігівська область												
Інвестиції в осн. кап.	0,1	0,1	0,2	0,2	0,3	0,3	0,5	0,6	0,2	0,2	0,3	0,3
Роздрібний товарообіг	0,1	0,2	0,2	0,2	0,3	0,4	0,6	0,7	0,5	0,6	0,7	0,8

Джерело: складено і розраховано авторами за даними: [11; 12; 14; 15; 16; 17].

ні, яка посилилася останніми роками, що поглиблює проблему трудової міграції населення. Якщо у 2012 р. розмір середньомісячної зарплати у Чернігівській області склав 288,9 дол. США, то в Гомельській – 421,9, Брянській – 531,1 дол. США (рис. 5).

З метою зменшення рівня диференціації економічного розвитку у регіонах в рамках прикордонного співробітництва місцеві органи влади Чернігівської, Гомельської та Брянської областей запланували протягом 2014–2015 рр. здійснити низку заходів, які полягають у такому [18]: активізація співробітництва із міжнародними асоціаціями та суспільними організаціями з питань розвитку євро-регіону, інформування суспільства щодо спільних програм та проектів; активізація торговельної та інвестиційної діяльності; забезпечення обміну комерційними та інвестиційними пропозиціями господарюючих суб'єктів; сприяння участі підприємств у ярмарках, які проводяться на території прикордонних регіонів; обмін досвідом роботи у сільському господарстві; забезпечення співробітництва з питань спільного виробництва і реалізації сільськогосподарської техніки; здійснення моніторингу якості води, співпраці з охорони навколишнього середовища; за-

безпечення співробітництва у сфері освіти, культури, охорони здоров'я, молодіжної політики, туризму тощо.

Слід відзначити, що певна частина запланованих заходів є досить формалізованою, за якими важко оцінити результативність регіонального співробітництва на шляху підвищення соціально-економічного рівня життя населення. З іншого боку, реалізація заходів, пов'язаних із науковими дослідженнями, впровадженням досвіду сільськогосподарського виробництва, захистом навколишнього середовища, потребує значних фінансових ресурсів, яких недостатньо, що обмежує ефективність міжрегіональної співпраці. Відсутність конкретного державного стимулювання розвитку транскордонного співробітництва стримує зацікавленість приватного бізнесу у фінансуванні проектів євро-регіону. А тому міжрегіональна співпраця замикається переважно на організації наукових конференцій, фестивалів, ярмарків та інших малобюджетних проектах, які кардинально не впливають на розвиток регіонів.

Висновки з проведеного дослідження і перспективи подальших розвідок. Порівняльний аналіз економічних показників розвитку регіонів у рамках північно-східного транскордонного спів-

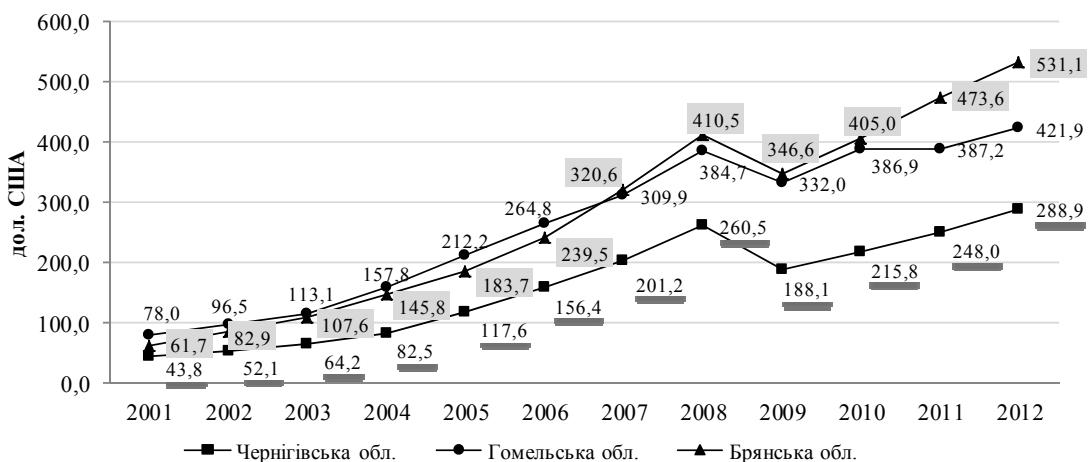

Рис. 5. Динаміка середньомісячної номінальної зарплати в областях, що входять до складу євро-регіону «Дніпро»

Джерело: складено і розраховано авторами за даними: [11; 12; 14; 15; 16; 17].

робітництва України дає усі підстави для висновку про відсутність зближення прикордонних територій за основними показниками, що характеризують рівень та темпи соціально-економічного розвитку. Відповідно, вплив діяльності в рамках євро регіонального співробітництва на макроекономічні показники є незначним. Основними чинниками, які обумовлюють зростання асиметрії регіонального розвитку в рамках прикордонної співпраці між Україною, Росією та Білоруссю, є наслідки світової фінансової кризи, що найбільше вразила українську економіку в силу високого рівня її відкритості; обмеженість повноважень місцевих органів влади в Україні порівняно із Росією, в якій місцева влада наділена більшою автономією, відповідно, і фінансовою самостійністю; дефіцит фінансових ресурсів, що не дозволяє повноцінно використати потенціал міжнародної співпраці; об'єднання різних за рівнем економічного розвитку територій (зокрема, в рамках євро регіону «Дніпро»); несформованість чіткої інституціональної структури євро регіонів (лише у 2010 р. у Харківській області почали формуватися керівні органи євро регіону); відсутність достатньо обґрунтованих та збалансованих за ресурсами, у першу чергу фінансовими, спільних стратегічних програм розвитку євро регіону; недосконалість законодавчого поля, зокрема, в частині механізму залучення зовнішніх фінансових ресурсів для реалізації транскордонних проектів; низький рівень поінформування населення щодо транскордонного співробітництва, що, з одного боку, гальмує пошук потенційних спонсорів міжрегіональних заходів, з іншого – стримує участь та громадський контроль за реалізацією проектів; низький рівень мотивації органів влади та нестабільність українсько-російських відносин, що не дозволяє цілком використати переваги прикордонної співпраці.

Поряд із цим подальший євроінтеграційний вектор розвитку України обмежує поглиблення економічної співпраці із північно-східними сусідськими країнами через неможливість вступу нашої

країни до Митного союзу Росії, Білорусі та Казахстану і вимагає перегляду раніше підписаних домовленостей транскордонного співробітництва. У свою чергу, відмова від формування зони вільної торгівлі негативно позначається на конкурентоспроможності української продукції на російському та білоруському ринках.

У напружений період міждержавних відносин шлях повного заморожування економічної співпраці між Україною, Росією та Білоруссю в рамках транскордонного співробітництва на сьогодні не є доцільним. Водночас міжнародні відносини слід будувати на принципах, у першу чергу, вигідних для України. Поглибленню міжнародної співпраці в рамках транскордонного співробітництва та отриманню на цій основі позитивних соціально-економічних ефектів сприятимуть децентралізація державного управління та зростання повноважень місцевих органів влади, підвищення кваліфікації спеціалістів з питань транскордонного співробітництва, розробка реальних економічних проектів співпраці, ведення постійного моніторингу їх реалізації. Водночас, як свідчить практика, переважна більшість регіональних проблем мають системний характер, що потребує цілісності, координованості та поетапності реалізації заходів регіональної політики держави взагалі.

Основними джерелами фінансування спільних міжнародних проектів поряд із бюджетними коштами країн-учасниць, фінансовою підтримкою Європейським Союзом євро регіонів, які є членами Асоціації європейських прикордонних регіонів, мають стати спонсорські внески та інвестиції зацікавлених суб'єктів господарювання, на вигідних умовах банківські кредити, державно-приватне партнерство. Підтримка підприємництва, стимулювання розвитку найбільш перспективних галузей регіонів, боротьба із тіньовою економікою, корупцією сприятимуть наповненню місцевих бюджетів та зростанню фінансових можливостей реалізації регіональних проектів.

Перспективним напрямом подальших наукових досліджень видається ви-

вчення досвіду та обґрунтування прикладних аспектів активізації на теренах України нових сучасних форм міждержавного регіонального співробітництва, зокрема Європейських угруповань територіального співробітництва.

Список використаних джерел

1. Anderson J. New borders for a changing Europe: cross-border cooperation and governance / James Anderson, Liam O'Dowd; Thomas M. Wilson. – London: Frank Cass, 2003. – 208 p.

2. Українсько-російське транскордонне співробітництво: сучасний стан і перспективи: монографія / [П.Т. Бубенко, А.П. Голюков, Н.І. Гончаренко та ін.], за ред. проф. А.П. Голюкова. – Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2013. – 236 с.

3. Дергачев В.А. Проблемы трансграничного сотрудничества / В.А. Дергачев // Экономические инновации. – 2005. – № 18. – С. 26–31.

4. Трансграничное украино-российское сотрудничество: формы, направления, перспективы [Текст]: монография / Б.И. Адамов [и др.]; под общ. ред. В.И. Дубницкого, В.И. Ляшенко; НАН Украины, Ин-т экономики промышленности [и др.]. – Донецк: Юго-Восток, 2010. – 418 с.

5. Михасюк І.Р. Транскордонне співробітництво в умовах глобалізації / І.Р. Михасюк, С.М. Федішин; за наук. ред. д-ра екон. наук, проф., акад. АН Вищої школи України І.Р. Михасюка: монографія; ЛНУ імені Івана Франка, ВШПІМ в Хшанові. – Львів: Український бестселер, 2010. – 250 с.

6. Мікула Н. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво: монографія / Н. Мікула. – Львів: ІРД НАН України, 2004. – 395 с.

7. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Регіональна конвергенція та транскордонні ринки (зб. наук. пр.) / НАН України. Ін-т регіональних досліджень; редкол.: відп. ред. В.С. Кравців. – Львів, 2011. – Вип. 5(91). – 385 с.

8. Програма розвитку транскордонного співробітництва Харківської області на 2011–2016 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ts.lica.com.ua/b_text.php?type=3&id=4649&base=77

9. Головне управління статистики у Харківській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kh.ukrstat.gov.ua/index.php/statystychnyi-kalendar>

10. Територіальний орган Федеральної служби державної статистики по Белгородській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://belg.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_ts/belg/ru/statistics

11. Центральний банк Російської Федерації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cbr.ru>

12. Національний банк України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=7693080

13. Долгосрочная целевая программа «Развитие межрегионального и приграничного сотрудничества Белгородской области на 2012–2016 годы» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://docs.cntd.ru/document/469027292>

14. Територіальний орган Федеральної служби державної статистики по Брянській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bryansk.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_ts/bryansk/ru/statistics

15. Главное статистическое управление Гомельской области [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gomel.belstat.gov.by/ofitsialnaya-statistika/otraslistatistiki>

16. Головне управління статистики у Чернігівській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://chernigivstat.gov.ua/statdani>

17. Национальный банк Республики Беларусь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbrb.by>

18. План заходів із співробітництва Чернігівської області України, Брянської області Російської Федерації, Гомельської області Республіки Білорусь в рамках Прикордонного Співтовариства Єв-

рорегион «Дніпро» / Проект [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.chernihiv-oblast.gov.ua/page.php?id=35>

Проведен анализ состояния и тенденций социально-экономического развития территорий, входящих в состав отдельных еврорегионов, созданных с участием Украины на северо-востоке страны, дана их макроэкономическая оценка. Выявлены и систематизированы факторы, обуславливающие неэффективность данной формы межгосударственного регионального сотрудничества и дальнейшую дивергенцию уровней развития территорий стран-партнеров. Обоснованы предложения по дальнейшему развитию трансграничного сотрудничества в современных условиях с учетом европейского опыта.

Ключевые слова: *еврорегион, конвергенция социально-экономического развития приграничных территорий, трансграничная конвергенция регионов, трансграничное сотрудничество, финансовое обеспечение трансграничного сотрудничества.*

The article analyzes and gives macroeconomic assessment of socio-economic development of areas that are part of certain European regions, created with participation of Ukraine in the north-east. The factors that contribute to the inefficiency of this form of interstate regional cooperation and further divergence of levels of territorial development of the partner countries are identified and systematized. Suggestions for further development of cross-border cooperation in the current situation with regard to the European experience are explained.

Key words: *euromegion, convergence of social and economic development of border regions, cross-border convergence of the regions, cross-border cooperation, financial support of cross-border cooperation.*

Одержано 23.09.2014.